

СИСТЕМНА ОСНОВА СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ЯК НОВОГО ПІДХОДУ ДО ПРОБЛЕМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

**Л. О. Потравка, кандидат економічних наук, докторант*
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»**

Основними проблемами підвищення ефективності трансформаційного процесу економічної системи України є обрання загального теоретичного підходу до його дослідження. Доведено, що використання системного підходу до трансформаційних процесів є важливим етапом формування синергетичної парадигми, необхідної для створення ефективної структури національної економіки в цілому та аграрного сектору зокрема.

Економічна система, синергія, синергетика, трансформація, парадигма.

Процеси трансформації соціально-економічних систем переважної більшості національних економік на сьогодні не можуть бути пояснені існуючими теоретичними позиціями неокласичної, інституційної та еволюційної парадигм. Основні ідеї системної парадигми являють собою узагальнення, розвиток, модифікацію або трансформацію ідеї еволюційної парадигми. Тобто, системну парадигму можна вважати наслідком інтенсивного розвитку еволюційної економічної теорії.

Основною причиною пошуку нової наукової парадигми є суперечність існування як сфери об'єктивного причинно-наслідкового функціонування природи та суспільства, еволюції природи й суспільства на принципах самоорганізації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження економічних процесів з позиції системного підходу базуються на наукових працях таких дослідників, як С. І. Архангельський, В. П. Беспаленко, С. У. Гончаренко, Ф. Ф. Корольов, Н. В. Кузьміна, В. В. Краєвський, Берталанфі, А. Раппапорт, І. В. Блауберг, В. М. Садовський, Є. Г. Юдін, А. І. Уємов та ін. Системний підхід, який характеризується міждисциплінарною природою, є основою формування нової синергетичної парадигми, що має бути сформована на здобутках Г. Хакена, І. Пригожина, І. Арнольда, Л. П. Євстигнєєвої, Р. Н. Євстигнєєва, С. П. Курдюмова та ін.

Мета дослідження – визначення основних передумов формування синергетичної парадигми як необхідного теоретичного підґрунтя формування ефективної економічної системи України, що відбувається шляхом трансформацій.

* Науковий керівник, доктор економічних наук, професор Н.С. Танклевська

Виклад основного матеріалу. Дослідження еволюції базисних концепцій економічної теорії дає змогу виокремити три основних парадигми економічної науки ХХ ст., такі як неокласична, інституційна, еволюційна. Кожна з них започаткувала відповідний напрям економічної теорії, зокрема, неокласична економіка, інституційна економіка та еволюційна економіка. Найбільшу популярність останнім часом має еволюційна парадигма та заснована на ній еволюційна економіка, започаткована на наукових здобутках Й. Шумпетера. У зв'язку з докорінними змінами теоретичної економіки на початку ХХІ ст., які відбулися в результаті фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., виник новий напрям економічної теорії – системна парадигма, яка доповнює та синтезує традиційні неокласичні, інституційні та еволюційні концепції.

Системний підхід є одним з методологічних напрямів сучасної науки, формування якого було пов'язано з подоланням кризи у науковому пізнанні ХІХ–ХХ ст. Починаючи дослідження поняття «система» з цього періоду, звернемо увагу на основні групи поняття з огляду на спільну основу побудови визначення та закладеного змісту. Теоретична основа системного підходу склалася в результаті поєднання основних напрямів – загальної теорії систем та основ кібернетики. Бетарланфі Л., досліджуючи розвиток біопопуляцій, встановив загальні принципи і закономірності поведінки цілісності спільності, об'єднаної внутрішніми зв'язками. Дослідник трактував систему як «сукупність взаємодіючих елементів, які знаходяться в певній взаємодії один із одним та зовнішнім середовищем» [3]. Він визначив три основних ознаки системи:

1. Наявність цілої сукупності елементів.
2. Їх узгоджена взаємодія.
3. Взаємодія та зв'язок із зовнішнім середовищем, що забезпечує розвиток системи [1].

Іншим ідейним джерелом системного підходу вважають теорію кібернетики, яка ґрунтується на дедуктивних дослідженнях У. Ешбі, у працях якого акцентовано на значенні особливої природи взаємовідносин системи із зовнішнім середовищем. Він виявив через ці зв'язки структурний склад системи та характер її функціонування, а також сформував загальні принципи управління [2]. Саме його трактування можна віднести до другої групи визначень, оскільки вони пов'язані з цільовим спрямуванням активності, стосуються організаційно керованих систем, до яких також належать економічні системи. Загалом, другу групу визначень характеризує трактовка В. Н. Садовського «система – складна єдність, сформована багатьма факторами, які мають спільний план або переслідують спільні цілі» [3]. Розвиваючи це положення, А. Ухтомський визначив поняття функціональної системи як тимчасове поєднання процесів та структур, які об'єдналися задля досягнення мети. При цьому «система» визначається як «...функціональна сукупність матеріальних утворень, що сприяють досягненню певного результату, необхідного для задоволення вихідної потреби» [4].

Третю групу визначень можна об'єднати спільними ознаками досліджуваних об'єктів. Дослідження А. Холла, А. Уємова, Ю. Урманцева сформуvalи внутрішню організованість та цілеспрямованість як основні властивості системи, зокрема соціально-економічної. Такий методологічний підхід спростовує визначення системи на основі принципу зв'язку складових частин, тому що взаємодія здобуває системні ознаки через властивості цілісності та інтегрованості. У цьому контексті особливого значення набули дослідження І. Блауберга, який дав більш розширене уявлення про систему та системний підхід, як новий напрям досліджень системи.

Обґрунтування нових принципів пізнання було пов'язано з відмовою від концептуальних передумов попередньої науки, зокрема, елементаризму та механіцизму. По суті, будь-який період узагальнення накопичених даних у будь-якій науці супроводжується виходом за межі елементаристичного підходу та прийняттям у певній формі ідеї цілісності. Проблема дослідження складних об'єктів обґрунтовувалася як зведення складного до простого. На противагу існуючим раніше уявленням про цілісність, І. В. Блауберг стверджував, що концепція цілісності аргументує наявність у цілісного об'єкта таких властивостей та якостей, які не можуть належати його частинам.

Узагальнюючи висновки передових дослідників системної теорії, можна зазначити, що поняття цілого, цілісності та системи І. В. Блауберга як цілісної ієрархічно організованої понятійної системи є підсистемою наукового знання в цілому, що розглядається з позиції інтеграції та синтезу, визначається класичним у галузі дослідження системного підходу. З цієї позиції, основними ознаками системи можна вважати:

- а) наявність цільної сукупності елементів, кожний з яких являє собою неподільну одиницю в межах цієї системи;
- б) наявність функціональних характеристик системи в цілому та у кожного окремого компонента окремо;
- в) наявність двох і більше типів зв'язків, що визначають її структурні, функціональні, комунікативні та інтеграційні властивості;
- г) ієрархічність та управління, цілі та доцільність характеру, процеси самоорганізації, функціонування та розвитку [5].

Узагальнюючи поняття системного підходу в різних галузях науки, можна конкретизувати його визначення відносно економічної науки. Таким чином, системний підхід – це сукупність теоретичних та логіко-гносеологічних засобів, призначених для вивчення складно організованих систем, їх проектування, створення та управління, який може бути реалізований за умови детального дослідження зв'язків на підсистемному та елементарному рівнях [адаптовано 1, 2, 3, 4, 5, 6].

Процес розвитку економічної системи світу та національних економік країн у ХХ столітті здійснювався під впливом політичних, соціальних, екологічних, культурних, релігійних та інформаційних факторів. Модернізація виробництва, як результат науково-технічного прогресу, дозволила перейти на якісно новий, високий рівень господарювання підприємств

різних галузей, які забезпечили ринки значними обсягами продукції. Крім цього, зміна засад господарювання, розбудова інфраструктури та необхідність вдосконалення процесу управління, стали причинами виникнення нової парадигми економічної теорії – інституційної, оскільки пануюча до 80-х років минулого століття неокласична теорія втратила можливість прогнозування можливих перетворень та її здобутки набули меншої цінності у практичному застосуванні (табл. 1).

1. Засади формування системної парадигми в межах еволюційної економічної теорії*

Концепція еволюційної економічної теорії.	Відображення концепції у структурі системної економічної теорії.
<p>Значення впливу популяції агентів на процес еволюції.</p> <p>Врахування індивідуальності агентів.</p> <p>Визнання існування генетичних механізмів передачі ознак спадковості.</p> <p>Анізотропність та неоднорідність часу при збереженні напряду економічної динаміки. Вплив минулого на майбутнє.</p> <p>Природний відбір як процес розвитку популяції за рахунок економічних агентів, що вдало конкурують.</p> <p>Значення інновацій як рушійна сила розвитку економіки.</p>	<p>Значення економічних систем різного рівня та популяцій агентів у глобальній економічній системі.</p> <p>Врахування різномірної природи економічних систем.</p> <p>Визнання закономірностей процесу формування нових економічних систем на основі існуючих.</p> <p>Неоднорідність часу, наявність мінливості та спадкоємності. Системність як цілісність у просторі та часі.</p> <p>Системний набір як принцип формування системи шляхом добровільного об'єднання.</p> <p>Значення інновацій як основного джерела трансформацій економічного простору.</p> <p>Врахування окремих ролей інноваційних, медійних та консерваційних систем.</p>

*Джерело: адаптовано [1, 4, 6, 7, 8].

Беззаперечним є факт важливості відображення функціональності, цілеспрямованості, динамічності та різномірності, як властивостей системи, поряд із такими фундаментальними властивостями, як зв'язність, цільність, відкритість, ієрархічність. На основі існуючої необхідності теоретичних засад організації сучасної економічної системи, Я. Конраї виокремив четверту системну парадигму. В її межах соціально-економічний простір розглядається як сукупність економічних систем, об'єднуючих агентів, інститути та інституції, а також генетичні механізми відтворення популяцій агентів.

Отже, з точки зору системного підходу реалізується намагання багатоаспектного розгляду соціально-економічних утворень як комплексів, що мають риси технологічних, економічних, соціальних, інституційних, біологічних та інших систем. Головним об'єктом розгляду є соціально-економічні системи, а предметом – їх розвиток, що базується на взаємодії

внутрішніх підсистем та вплив зовнішніх систем і середовищ. Дослідник Г. Б. Клейнер визначає відмінністю економічної системи участь у виробництві, споживанні, розподілі та обміні економічних благ, а сама економічна система – відносно стійка у часі й просторі частина соціально-економічного простору, що має властивості зовнішньої єдності, внутрішньої різноманітності та гносеологічної цілісності (принцип «методологічної систематики») [6].

Складність досліджень національної економіки України полягає у відсутності чітко встановлених зв'язків на підсистемному рівні та визначення ступеня впливовості на ефективність діяльності економічної системи держави. Зокрема, відсутність можливості встановити у вартісних показниках вплив політичної, ідеологічної, релігійної складової. Це ускладнює науковий пошук та перехід від конкретного сприйняття економічної системи у вигляді фінансово-виробничих відносин на рівень абстрактної моделі з використанням міждисциплінарного рівня сприйняття.

З точки зору системного підходу трансформація економічної системи є засобом розвитку, що діє на еволюційній, реформаційній та революційній основі. Системні критерії можуть бути зведені до певних показників, які характеризують її зміни. Насамперед, до таких критеріїв слід віднести цілісність, стійкість, безпеку та доцільність. Основні положення неокласичної, інституційної, еволюційної та системної парадигм не дають змоги повною мірою відобразити процеси розвитку економічної системи в цілому та трансформацію зокрема. На засадах існуючих теоретичних здобутків і практичного значення економічної науки виникла синергетична парадигма у контексті досліджень економічних систем.

2. Порівняння системного та синергетичного підходів у дослідженні трансформацій*

Дослідження на основі системного підходу (загальної теорії систем, системний аналіз)	Дослідження на основі синергетичний підхід
Акцентується на статичі систем, здійснюється її структурний опис, іноді функціональна характеристика.	Увага зосереджується на процесі зростання, розвитку та руйнації, як етапах трансформації системи.
Велике значення має впорядкованість, рівновага.	Визначається важливість хаосу у процесі трансформацій.
Досліджуються процеси організації систем.	Досліджуються процеси самоорганізації.
Дослідження структури системи не враховує кооперативної ідеї.	Акцентується на кооперації, яка є основою самоорганізації та розвитку.
Проблеми взаємозв'язків визначаються на рівні впливу внутрішніх факторів.	Визначається значення середовища та зовнішніх факторів впливу на систему, що трансформується.

*Джерело: адаптовано [7, 8, 9].

Головною задачею синергетики, як нової наукової парадигми, є розробка конкретного соціально-економічного механізму та необхідної

інфраструктури з орієнтиром на особистість, оскільки проблема не може бути вирішена на рівні «держави – ринок». Відносно економічних трансформацій подолання потребує матеріалістичного підходу з одночасним виведенням суспільної свідомості за межі раціоналізації при формуванні цілей розвитку, вільного вибору траєкторій економічної та соціальної динаміки, що має за основу індивідуальну самосвідомість із високим рівнем духовності.

Базисом такого рівня самосвідомості представники наукової школи на чолі з Л. Євстегнеєвою та Р. Євстегнеєвим вважають релігійний світогляд оснований на філософських засадах, оскільки відбувається необхідною мірою відокремлення особистості від суспільства, але у його межах, а також безмежна можливість індивіда щодо отримання можливості пізнання [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Окреслення синергетичної парадигми потребує осмислення у контексті економічних наук, які, на відміну від природних, зосереджені на дослідженні сфери об'єктивного та містять суб'єктивну діяльність. Природа синергетики полягає у її міждисциплінарності а головною її перевагою є універсальність, що реалізується у відкритті універсальних паттернів еволюції та самоорганізації складних систем будь-якого походження. Результати синергетичних досліджень мають відповідати вимогам наукового принципу фальсифікації, зокрема, відносно моделі Хакена, яка базується на уявленні про параметри порядку та принципі підпорядкування [9]. Ця модель пов'язана з виконанням певних передумов щодо кооперативної поведінки елементів системи, пов'язаних із виникненням макроскопічних просторових та часових структур із хаотичної поведінки елементів на мікрорівні. За таких умов, система характеризується відкритістю, нелінійністю, має велику кількість елементів або підсистем (оскільки взаємодії між ними знаходяться під впливом малих флуктацій), незначними випадковими змінами. Окрім цього, система повинна знаходитися у стані нестабільності, тобто стані, далекому від рівноваги.

Список літератури

1. Берталанфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. Берталанфи // Системные исследования. – М. : Наука, 1976.
2. Эшби У. Р. Общая теория систем как новая дисциплина / У. Р. Эшби // Исследования по общей теории систем. – М. : Наука, 1969. – 4-е изд. – М., 2009.
3. Садовский В. Н. Основания общей теории систем : логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
4. Ухтомский Л. А. Избранные труды / Л. А. Ухтомский. – М. : Наука, 1978, 276 с.
5. Блауберг И. В. Целостность и системность / И. В. Блауберг // Системные исследования. Ежегодник 1977. – М., 1977.
6. Клейнер Г. Б. Системная парадигма и системный менеджмент / Г. Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2008. – Т. 6. – № 3. – С. 29–40.

7. Евстигнеева Л. П. Энергетический потенциал рыночной трансформации / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев // Вопросы теории рыночной трансформации в России (второй выпуск). – М. : МНИИПУ. 1999.

8. Евстигнеева Л. П. Экономика как синергетическая система / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. – М. : URSS, 2010.

9. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М., 1985.

Основными проблемами повышения эффективности трансформационного процесса экономической системы Украины является определение общего теоретического подхода к его изучению. Использование системного подхода определяется как начальный этап формирования синергетической парадигмы, необходимой для создания эффективной структуры национальной экономики в целом и аграрного сектора в частности.

Экономическая система, синергия, синергетика, трансформация, парадигма.

The main problems of improving the efficiency of the transformation process of Ukraine economic system is elected general theoretical approach to its study. It is proved that the use of a systematic approach to transformation processes is an important step in the formation of synergetic paradigm needed to create an effective structure of the national economy in general and the agricultural sector in particular.

The economic system, synergy, synergy, transformation, paradigm.

УДК 339.137.2:338.439.5

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ

***О. В. Кіфоренко, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва***

Досліджено методи управління якістю продукції на регіональному продовольчому ринку. Визначено можливості використання норм ISO серії 9000. Обґрунтовано необхідність рейтингу постачальників сільськогосподарської продукції з метою підвищення якості товарів, робіт та послуг.

Якість, продукція, конкурентоспроможність, продовольчий ринок, переробні галузі АПК, простежуваність, якостеспроможність, системи чесної практики, HACCP, SAP, норми ISO 9000.